

Investigating the process of formation of national identity in Iran, in terms of territorialism

Abbas Tabatabai¹, Bahador Zarei^{2*}, Hassan Kamran Dastjerdi³, Abbas Ahmadi⁴

1- PhD Student in Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

1-Associate Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

3-Associate Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

4-Assistant Professor of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Received: 25 August 2021

Accepted: 09 April 2022

Extended Abstract

Introduction

Iran is a historical land with many border tides that was located on the Iranian plateau and its peripheral areas and now has political sovereignty over parts of the Iranian plateau. It cannot be said correctly that Iran is an Eastern or Western country, and perhaps the application of the word "middle" to these regions stems from this point. civilization is formed on the basis of geographical environment In this geographical space, the nation and national identity have been formed.

Methodology

the present study is one of the basic researches and in terms of purpose, it is descriptive-analytical and supervises the analysis of the problem. In this research, analysis has been presented using historical data. The type of analysis used in this study is a historical analysis in which the roots of the formation of the political system in Iran in comparison with other countries, especially Europe, have been studied and explained. In terms of resources used, in the present study, documentary and library resources have been used and the method of data collection in this research is library. This research is explained in the form of an article.

Results and Discussion

Over time, many connections are formed between people who live in a geographical area, which gives them a special political view of being a nation. The domination of man in the place continues to the last borders of a country and is as old as human history Real boundaries represent the ultimate advancement of political, cultural, and social concepts, and any kind of demarcation outside of historical custom will lead to the division of these concepts. In Iran, the country's borders have been established throughout a very long and continuous history, and any tide of these borders has met with the reaction of at least the Iranian elite. This patriotic approach, which was formed in the minds of people like Ferdowsi and Yaqub Laith Saffari, became a form of archaism, rationalism or idealism in the contemporary centuries. It is

---

* . Corresponding Author (Email: bzarei@ut.ac.ir)

Copyright © 2022 Journal of Geography. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution- noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages provided the original work is properly cited.

necessary to mention that in different historical periods, especially in the first centuries of Islam, in fact, everyone in Iran knew where Iran was, and even when Iran was part of the Islamic Caliphate, the people knew such a town and village. Who are Iranians or belong to another country. In the land of Iraq, this division can be seen in different areas. In Madain, for example, an Arab group lived alongside an Iranian group, and this amalgamation led to the defeat of the Levant against Iraq, and the formation of the Abbasid Caliphate from a combination of Iranian and Arab civilizations. This mix has existed in many parts of the world throughout history and has led to many wars and conflicts. A phase of war and violence will begin if territorialism transcends the borders defined by the nation. However, national identity is formed in a geographical context and in an ideal state, this geographical context corresponds to the borders of the country. With the exception of small island states such as Malta, it is very rare for the borders of a country and the geography that national identity has been occupied in a historic effort to coincide. The national identity of individuals in its historical course leads to political self-awareness and the desire to form a specific land. The political system is formed following the territorial aspirations of the masses of people who, in the course of their evolution, form a state and become a nation. Territorialism in the sense is a constructive phenomenon that leads to the formation of civilization. Ancient civilizations were formed following the expansion of territory, and the political systems created following this territorialization created the first political concepts. Political Concepts and the Crisis of Legitimacy of Governments, which are part of their political structure, have led to complex, more efficient political systems in which the role of the people has become more prominent. With the entanglement of the concept of state and nation, national identity took on a political flavor. However, throughout history, territorialism has always been associated with destruction, violence, and war, and wherever a nation has risen up for spatial growth and development, it has ended up with attacks without strong philosophical support and relying on superficial concepts. The outside world is under attack.

Conclusion

The nation-state has been wonderfully established in Iran during its heyday. Unlike the disappearance of ancient civilizations such as Greece and Rome in Europe, Iranian civilization and Iranian identity have not been disconnected and have always been current. Another point is the clinging of Iranian identity and geography of Iran, and unlike some civilizations such as Indian and Roman civilization in the great migration from Rome to Byzantium, has always been felt within its borders, albeit restless. An interesting feature of Iranshahri civilization is the lack of a specific center in its vast geography. Iranshahri civilization has been fluid in the geography of Iran for centuries and its geographical centers have been constantly shifted. Unlike Athens, Rome, Paris and London, which have long represented their countries, no city has played such a role even in the first years of the formation of the political system in Iran. The Achaemenid Empire also benefited from several centers. In contrast, the formation of the political system and the creation of the nation-state in Europe has always been an artificial phenomenon that is by no means tied to its geographical space and is more satisfied with ethnicity and language. European nation-building has often been violent and bloody, leading to endless conflicts. Extremist regionalism has risen up against EU regionalism and challenged the values of the Union.

Keywords: Political System, Territorialization, Nation, State, National Identity.

بررسی روند شکل‌گیری هویت ملی در ایران، از منظر قلمروخواهی*

عباس طباطبایی _ دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

بهادر زارعی^۱ _ دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

حسن کامران دستجردی _ دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

سید عباس احمدی _ استادیار جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۳

چکیده

نظام‌های سیاسی در پی قلمروخواهی ملت‌ها شکل می‌گیرد. قلمروخواهی، فرایندی است که توأمان به تقسیم و ترکیب فضا منتهی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که هم می‌تواند به تأسیس یک نظام سیاسی منتهی شود و هم یک نظام سیاسی موجود را چندپاره کند. در این میان، هویت ملی به عنوان یک نیروی آیکونوگرافیک، رابطه‌ای دو سویه با قلمروخواهی دارد و در یک تعامل پایدار، بر قلمروخواهی تأثیر می‌گذارد و متقابلاً از آن تأثیر می‌پذیرد. با توجه به اهمیت هویت ملی در ایجاد و بقاء کشورها، پژوهش حاضر رویکردی توصیفی-تحلیلی و استنباطی و بر پایه استدلال و بررسی اسنادی، کوشیده است تا نقش هویت ملی در شکل‌گیری قلمرو سیاسی در ایران را تبیین کند. یافته‌ها نشان داد که شکل‌گیری هویت ملی در ایران بیش از آنکه روندی مصنوعی، دستوری و از بالا باشد، به سبب تاریخ طولانی، پیوسته و دارای نقش فضایی مشخص، روندی طبیعی بوده است. برای شکل‌گیری این خودآگاهی در ذهن مردم ایران، مولفه‌های فضایی در مسیر تاریخ شکل گرفته‌اند. بر این اساس قلمروخواهی در ایران به شکل‌گیری ملتی در کالبد فضایی مشخصی منتج شده که با گذشت قرن‌ها توانسته است تا ملت، کشور و علت وجودی خود را حفظ کند. به نظر می‌رسد مردمی که در جغرافیای ایران زندگی می‌کردند و می‌کنند نسبت به هویت ملی خود آگاه بودند و این هویت ملی با جغرافیای کشور چفت شده و قلمرو سیاسی کشور را شکل داده است.

واژگان کلیدی: نظام سیاسی، قلمروخواهی، ملت، کشور، هویت ملی.

* مقاله برگرفته از رساله دکتری عباس طباطبایی به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم و چهارم در دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران می‌باشد.

مقدمه

هویت فردی و جمعی قسمت مهمی از شخصیت فرد را تشکیل می‌دهد که تا حدود زیادی با خودآگاهی همراه می‌گردد. هویت ملی آگاهی افراد جامعه نسبت به آن چیزی است که هستند، به آن تعلق دارند و با توجه به آن شناخته می‌شوند (اسمیت، ۱۳۹۴: ۶۴). با این وجود هویت ملی مفهومی نیست که در مدت زمان کوتاهی شکل بگیرد. با جابجینی دولت-ملت‌ها با حکومت‌های سرزمینی فرایند شکل‌گیری هویت ملی در بسیاری از کشورها به صورت مصنوعی و توسط حکومت‌هایی که قبلاً شکل گرفته بودند یا آرزوی شکل‌گیری آن دست کم در ذهن گروهی از نخبگان آن جامعه پرورده شده بود، دنبال گردید. ایران سرزمینی تاریخی است با جزر و مدهای فراوان مرزی که بر روی فلات ایران و نواحی حاشیه آن قرار داشته است و اکنون بر روی بخش‌هایی از فلات ایران حاکمیت سیاسی دارد. مدنیت و تمدن بر بستر محیط جغرافیایی شکل می‌گیرد (مشکانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۸). در این فضای جغرافیایی ملت و هویت ملی شکل گرفته است. با گذشت زمان پیوندهای بسیاری میان مردمانی که در یک پهنه جغرافیایی زندگی می‌کنند بوجود می‌آید که نمای سیاسی ویژه ملت بودن را به آنان اعطا می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۸۹: ۷۰). قلمروسازی آدمی در مکان تا آخرین مرزهای یک کشور ادامه داشته و قدمتی به اندازه تاریخ بشر دارد (جان‌پرور و قربانی‌سپهر، ۱۴۰۰: ۶۷). مرزهای واقعی آخرین حد پیشروی مفاهیم سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را نشان می‌دهند و هر نوع مرزبندی خارج از عرف تاریخی به تقسیم این مفاهیم منجر خواهد شد. در ایران مرزهای کشور در طی تاریخ بسیار طولانی و مداوم تثبیت شد و هر گونه جزر و مد این مرزها با واکنش دست کم نخبگان ایرانی روبرو شده است. این رویکرد میهن‌پرستانه که در اندیشه افرادی نظیر فردوسی و یعقوب لیث صفاری شکل گرفته بود در سده‌های معاصر به گونه‌ای از باستان‌گرایی، خردگرایی و یا آرمان‌گرایی بدل شد. ذکر این نکته ضروری است که در دوره‌های گوناگون تاریخی به ویژه در سده‌های نخست اسلامی، در واقع در ایران همه می‌دانستند که ایران کجاست و حتی زمانی که ایران جزئی از خلافت اسلامی بود مردم فلان قصبه و روستا می‌دانستند که ایرانی هستند و یا به سرزمین دیگری تعلق دارند. در سرزمین عراق این تفرق در نواحی گوناگون به چشم می‌خورد. مثلاً در مداین گروهی عرب در کنار گروهی ایرانی زندگی می‌کردند و این امتزاج سبب شد که با شکست شام در برابر عراق، سرانجام حکومت خلافت عباسی از ترکیب دو تمدن ایرانی و عربی شکل بگیرد. این امتزاج در بسیاری از نواحی جهان در طول تاریخ وجود داشته و سبب جنگ‌ها و جدال‌های بسیاری شده است. اگر قلمروخواهی از مرزهایی که ملت در آن تعریف شده است پا فراتر گذارد مرحله‌ای از جنگ و خشونت آغاز خواهد شد. حال آنکه هویت ملی در بستری جغرافیایی شکل می‌گیرد و در یک حالت آرمانی این بستر جغرافیایی منطبق بر مرزهای کشور است. صرف نظر از کشورهای کوچک جزیره‌ای مانند مالت، در موارد بسیار اندکی این امکان وجود دارد که مرزهای کشور و جغرافیایی که هویت ملی در تلاشی تاریخی به اشغال آن نایل آمده است بر یکدیگر منطبق باشند. هویت ملی افراد در سیر تاریخی خود به خودآگاهی سیاسی و میل به تشکیل سرزمین مشخص منجر می‌شود. نظام سیاسی در پی قلمروخواهی توده افرادی شکل می‌گیرد که در روند تکاملی خود، به تشکیل کشور و در قامت یک ملت مبادرت می‌کنند. قلمروخواهی در معنا پدیده‌ای سازنده است که به شکل‌گیری تمدن منتج می‌شود. تمدن‌های باستانی در پی گسترش قلمرو شکل گرفتند و نظام‌های سیاسی که در پی این قلمروخواهی ساخته شدند، نخستین مفاهیم سیاسی را خلق کردند. مفاهیم سیاسی و بحران مشروعیت حکومت‌ها که جزئی از ساختار سیاسی آنها به شمار می‌آید به نظام‌های سیاسی پیچیده با کارایی بالاتر منجر شد که نقش مردم در آنها پررنگ‌تر شده است. با درهم‌تنیدگی مفهوم دولت و ملت، هویت ملی رنگ و بوی سیاسی به خود گرفت. با این وجود در طول تاریخ قلمروخواهی همواره با تخریب و خشونت و

جنگ آمیخته بوده است و هر جا که ملتی برای رشد و توسعه فضایی قیام کرده است، در نهایت با یورش‌هایی بدون پشتوانه فلسفی قدرت‌مند و با تمسک به مفاهیمی سطحی به جهان خارج حمله‌ور شده است. حجم تخریب و ویرانی قلمروخواهی در اروپا به حدی بود که سرانجام و پس از جنگ‌های بزرگ جهانی محافل غربی به رویکردهای ناحیه‌ای روی آوردند (ویسی، ۱۳۹۴: ۱۳۶). در طول نیم قرن تمدن‌های بزرگ گذشته با تجزیه‌های بی‌پایان روبرو شدند که خود آمیخته با جنگ‌ها و خشونت‌های دیگری بوده است. در برابر این قلمروخواهی مخرب نمونه سازنده‌ای از قلمروخواهی ایرانی وجود دارد که بر مبنای فلسفی نیرومند و بر مبنای هویت ملی شکل گرفته است و توانسته تا از پس قرن‌ها همچنان ملت و کشور و علت وجودی خود را حفظ کند. آنچه در این میان نمونه ایرانی را متفاوت از نمونه غربی ساخته است انطباق جغرافیای هویتی با جغرافیای سیاسی است که در کنه قلمروخواهی ایرانیان نهفته است. در این پژوهش به بررسی روند قلمروخواهی و تاثیر هویت ملی بر این روند می‌پردازیم و این اثرگذاری را در فضای جغرافیایی ایران بررسی می‌کنیم. در مورد قلمروخواهی دو رویکرد متفاوت وجود دارد. یک رویکرد قلمروخواهی را مربوط به ذات بشر می‌دانند و این رفتار بشر را با حیوانات مقایسه می‌کنند و گروهی قلمروخواهی را بخشی از ذات متمدن انسان می‌انگارند (مویر، ۱۳۹۱: ۱۱۲). قلمروخواهی از دیدگاه ما محصول تمدن و فعالیت بشر بر فضا و مکان جغرافیایی است. فعالیت بشر بر روی زمین به نیاز بشر به زمین دامن می‌زند و از طرفی این رابطه به خلق احساسی منجر می‌شود که ما نام این احساس مکانی را تعلق مکانی می‌گذاریم. این تعلق، کلیدواژه بحثی است که ما در ادامه دنبال می‌کنیم. اگر قلمروخواهی با تعلق مکانی به قلمروسازی منجر شود هویت مکانی شکل می‌گیرد و اگر قلمروسازی بر مبنای ارزش‌هایی صورت پذیرد که فراتر از محیط جغرافیایی تعریف شود، مانند امپراطوری، هویتی قلمروساز شکل می‌گیرد که به باور راتزل مدام در حال بزرگ شدن و بلعیدن فضاهای جدید است. ما به دنبال این مطلب بوده‌ایم که نشان دهیم هویت ملی در ایران مصنوعی و حاصل تلاش نخبگان نیست. کشور ایران همانند برخی از کشورهای منطقه بر پایه قیام گروهی از افراد شکل نگرفته است. بلکه هویت ملی در ایران پیشامدرن شکل گرفته و تعلق مکانی در محدوده سرزمینی پدید آمده است. بنابراین هویت ملی در شکل‌گیری قلمرو کشور نقش داشته است.

مبانی نظری

قلمروسازی زمانی که منبعث از اراده‌ای برگرفته از هویت ملی باشد حرکتی قلمروخواهانه می‌باشد. قلمروخواهی سیاسی مدرن وسیله‌ای قدرتمند برای تبدیل قدرت و غیرشخصی کردن آن و تا حدی مشروعیت بخشی به قدرت است (ویسی، ۱۳۹۴: ۲۸). قلمروخواهی تلاشی دیرپا در زمین بوده است و در میان بسیاری از حیوانات مشترک است. آنچه جانوران به عنوان قلمرو برای خود در نظر می‌گیرند، سرزمینی است که برای بقا به آن نیاز دارند. چنین تعبیری دستمایه نظریه راتزل تحت عنوان فضای حیاتی بود. راتزل با این انگاره که انسان نیز مانند سایر موجودات زنده نیاز به فضایی برای حیات دارد، فلسفه قلمروخواهی آلمانی را تبیین کرد. با این وجود قلمروخواهی در تمام جوامع و در تمام دوران‌ها از یک فلسفه واحد پیروی نکرده است. بی تردید محرک نیروهایی که از تمدن ایرانی به مرزهای پیرامون فشار وارد می‌کرد و تمدنی را در بخشی از زمین ساخت، با آنچه در روم و یا در آلمان رخ داد متفاوت بوده است. هویت مجموعه‌ای از معانی است که معرف شخص به صورت فردی یا گروهی می‌باشد (Stets & trettevik, 2016: 3). از نظر بیشتر صاحب نظران، هویت با خودآگاهی همراه است. با این وجود اگر تعریف ساده هویت به عنوان مجموعه ویژگی‌های هر شخص یا چیزی را بپذیریم نه تنها مؤلفه خودآگاهی مغفول می‌ماند، بلکه تا حدود زیادی عمومیت خود را از دست می‌دهد. به این صورت که هویت بر ویژگی‌های اشیاء و بر افرادی که نسبت به هویت خویش ناآگاهند اطلاق نمی‌گردد. هویت ملی به مؤلفه‌های

گوناگونی بستگی دارد. گروه‌های اجتماعی که افراد در آن حضور دارند به هویت فردی و ملی افراد نیز شکل می‌دهد (Milfont, Osborne et al, 2020: 2). از نظر فوکویاما هویت با افزایش شکاف اجتماعی ناشی از نابرابری اقتصادی جدی می‌شود (قورچی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۴). همچنین هویت ملی می‌تواند تا حدود زیادی تحت تأثیر طبقه اجتماعی و اقتصادی افراد قرار گیرد. هویت ملی با مفهوم ملت‌گرایی ارتباط نزدیکی دارد اما در ذهن و زبان سیاستمداران هویت ملی تا حدود بسیار زیادی بار مثبت‌تری را نسبت به مفهوم ملت‌گرایی انتقال می‌دهد (Lio et al, 2021: 173). هویت ملی در یک کشور با غرور و شرم درآمیخته است و تلفیقی از خاطرات مبهمی است که بیش از هر چیز توسط افرادی تعریف می‌شود که خالی از تعصب باشند (YoungChoi et al, 2021: 117). همچنین تصورات ویژه‌ای که گروه‌های اجتماعی فروملی از هویت ملی دارند ممکن است برخی نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها را موجه جلوه دهد (Devos et al, 2020: 33). احساس آگاهی ملی در جهت تعالی یک ملت بیش از دیگران و تأکید اصلی بر ارتقای فرهنگ و منافع آن در مقابل منافع سایر ملل یا گروه‌های فراملی را ناسیونالیسم (ملت‌گرایی) گویند (Merriam-Webster.com Dictionary, 2021).

ملت‌گرایی اصطلاحی اجتماعی و سیاسی نوینی است که حاوی احساس تعلق و همبستگی میان مردم یک سرزمین و میهن آنها می‌باشد (Gregory et al, 2009: 488) و نیرویی است که برای مشروعیت بخشیدن به حکومت مردمی بر سرزمینی ویژه تلاش می‌کند. سرزمین یک مفهوم جغرافیایی است و ممکن است هرگز دارای بار سیاسی نگردد. در واقع سرزمین می‌تواند بخشی از فضا با ویژگی‌های خاص باشد. مانند سرزمین‌های قطبی. ما در این پژوهش برای تعریف نواحی گوناگون سیاسی و اداری از واژه قلمرو استفاده می‌کنیم. این واژه ترکیب دو واژه «قلم» به اضافه «رو» می‌باشد. واژه قلم به معنای بیاناتی است که حاکم یا صاحب قدرتی که در یک مرکز قرار دارد صادر می‌کند و قلمرو به محدوده‌ای اشاره دارد که این بیانی‌ها به صورت رسمی اعمال می‌شود. این واژه کاملاً گویای تقسیمات سیاسی فضا است. ممکن است بیاناتی که از مرکز اشاعه می‌یابد به صورت غیر رسمی در ورای مرزها نیز اثر گذار باشد اما بیانگر مفهوم قلمرو نیست. قلمرو بیانی‌هایی است که رسماً در فضا اثرگذار هستند. ممکن است یک قدرت فرانهایی با اعمال نفوذ در ورای مرزهای خود بیانی‌های خود را در نواحی دیگر تأثیر دهد اما اعمال قدرت این مرکز در ورای مرزهای ناحیه به رسمیت شناخته نمی‌شود. از طرفی ممکن است مرزهای تقسیمات گوناگون فضایی با هم تداخل داشته باشند. مثلاً یک ناحیه گمرکی ممکن است بخش‌هایی از چند استان را شامل شود و در آنها اعمال قدرت کند. این تداخل سبب مشکلات بسیاری در اداره ناحیه می‌شود (طباطبایی، ۱۳۹۸: ۵۸). سرزمین یا قلمرو سیاسی، فضایی است که یک ملت در تلاش است تا بر آن چیرگی یابد و حکومت تشکیل دهد.

واژه ملت بیش از هر چیز به محل ولادت افراد اشاره دارد (زارعی، ۱۳۹۲: ۵۹). ملت از عناصر بنیادین و ساختاری یک کشور است. ملت مجموعه‌ای از افرادی است که در یک فضای جغرافیایی مشخص زندگی می‌کنند و بر اساس عوامل و خصیصه‌های مشترک با یکدیگر احساس همبستگی می‌کنند (حافظ نیا، ۱۳۹۵: ۱۱۹). ملت به جامعه‌ای از افراد متشکل از یک یا چند ملیت و دارای قلمرو و دولت کمابیش مشخص شده و یا یک تقسیم ارضی شامل مجموعه‌ای از افراد از یک یا چند ملیت و معمولاً با اندازه نسبتاً بزرگ و وضعیت مستقل مشخص می‌شود (Merriam-Webster.com Dictionary, 2021). نوگرایان ملت را یکسره پدیده‌ای نوین می‌دانند. از این منظر انقلاب کبیر فرانسه در ۱۷۸۹ میلادی، تولد ملت فرانسه بود و این فرایند روندی مصنوعی و بر اساس طرح و نقشه فیلسوفان عصر روشنگری شکل گرفت. برای بسیاری از نوگرایان ملت حاصل روابط جدید میان انسان‌ها بود که از نظر آنان محصول سرمایه داری،

صنعتی شدن و تجدد به شمار می‌آید. ارنست گلنر ملتها را پیامد ناگزیر گذار به تجدد و حاصل جبر اجتماعی و اقتصادی می‌داند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۷۱-۹۲). از دیدگاه مارکس گرایان ملت اجتماعی است که در یک سرزمین با وجود پیوند اقتصادی داخلی شکل می‌گیرد. از این نظر، سرزمین و زبان مشترک به تنهایی برای آنکه یک اجتماع انسانی تبدیل به یک ملت شود کافی نیست و شرط لازم و اساسی وجود پیوندهای اقتصادی میان آنهاست (Franklin, 1972: 57-61). جاوید انگارن اما ملت را اجتماع طبیعی می‌داند. از نظر آنان ملتها یا دستکم بسیاری از آنان برای زمان طولانی وجود داشته‌اند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۷۵-۷۶). برخی فراتر از این باور دارند که این وابستگی‌ها ریشه‌های وراثتی و خونی دارند. بسیاری از آنان باور دارند که قومیت معنای تبار مشترک می‌دهد (هاچینسون و اسمیت، ۱۳۸۶: ۱۳۷). هوگ ستون واتسون، معتقد است که ملتها به ملتهای قدیم و جدید تقسیم می‌شوند. بر این اساس ملل کهن ملتهایی هستند که قبل از صورت‌بندی‌های نوین نظریات ملی گرایانه و ملت‌گرایانه، صاحب هویت ملی یا آگاهی ملی شدند و ملل جدید آنهایی هستند که این دو فرایند را همزمان طی کردند. بر این اساس فرایند شکل‌گیری هویت ملی در میان ملتهای کهن آرام و نامحسوس بود. این فرایند نیز حالت برساختی نداشت و بدون دخالت شخص یا گروهی و به صورت خودانگیخته انجام شد هر چند رخدادهای مهمی آن را سرعت بخشیدند (Seton Watson, 1977: 8). از نظر ارنست رنان ملت نوعی همبستگی است که به واسطه یک آگاهی تاریخی ایجاد می‌شود. از نظر او ملت یک همه‌پرسی روزانه است (هاچینسون و اسمیت، ۱۳۸۶: ۳۹). ماکس وبر هر گونه ریشه اقتصادی که تار و پود ملت را به هم پیوند زند نفی می‌کرد. از نظر وی ملتها بر اساس ارزش‌های مشترک صاحب تقدیری مشترک می‌شوند. از این نظر زبان یا تبار مشترک به هیچ وجه شرط اساسی برای تشکیل یک ملت به شمار نمی‌رود. وی علت این که آلمانی‌های آلاس خود را آلمانی نمی‌دانند در گذشته آنها می‌داند. بر این اساس، مبنای شکل‌گیری یک ملت نوعی احساس ملی مبتنی بر احساسات حیثیتی است و ملتها به هیچ روی برابر با مردمان یک دولت نیستند. با این وجود اجتماعی است که تمایل بسیاری به تشکیل دولت دارد (هاچینسون و اسمیت، ۱۳۸۶: ۴۷-۵۱). آموزش فرهنگ بومی و توسعه آن از طریق سامانه آموزش همگانی در میان ملت‌گرایان همواره مورد توجه فراوان بوده است (اسمیت، ۱۳۸۳: ۵۲). همی بهابها باور دارد که ملت در واقع یک روایت است که محصول تفکر نوین می‌باشد. از این نظر معانی و تاریخ ناقص و نیمه‌کاره هستند، زیرا فرایند هنوز در جریان است. این فرایند است که معناها و تاریخ را تحریف می‌کند و ملت نیز یکی از ساختارهای جهان‌رنگارنگ مکاتب گوناگون است. وی باور دارد که روایت‌های فرهنگی مرزها را تعریف می‌کنند و ملتها در درون این مرزها معنا می‌یابند. وی ملت را روایتی برآمده از تداوم قدرت سیاسی و به قول دریدا افراط غیرقابل تقلیل دستور زبان بر فحوای آن می‌داند (Bhabha, 2013: 2-7).

از آنچه تاکنون در مورد ملت گفته شد چنین برمی‌آید که اندیشمندان در مورد تعریف این مفهوم نتوانسته‌اند به همدلی و اتفاق نظر دست یابند. برخی ملت را پدیده‌ای حقیقی و کهن می‌دانند. با این وجود به ملتهای جدید و دست‌ساز نیز اشاره می‌کنند. گروهی نیز ملت را مصنوعی و حاصل تلاش نخبگان و یا حتی پدیده‌ای غیرواقعی و تنها یک روایت می‌دانند. آنچه در تمام این نظرات مشترک است حضور مؤلفه‌های تأثیرگذار یا مداخله‌گر است که بدون توجه به آنان نمی‌توان پیرامون مفهوم ملت به بینشی روشن دست یافت. مذهب، زبان، آموزش، حکومت و دولت، جنگ، هویت قومی و هویت سرزمینی، مؤلفه‌هایی هستند که در چهره ملت - چه ملت قدیم باشد و چه صنع- دارای جایگاه می‌باشند. هر کدام از این مؤلفه‌ها در فضاهای جغرافیایی گوناگون در شکل‌گیری ملت و قلمروسازی نقش داشتند. اما در مورد قلمرویی ویژه مانند ایران تمام این موارد درگیر نبوده‌اند. اریک هابسبوم باور دارد که ملت‌گرایی اولیه به هیچ وجه مبتنی بر زبان نبود و در

سال‌های بعد از تفاوت‌های زبانی بهره برد. وی نمونه ایرلند را مثال می‌زند که با وجود برتری زبان انگلیسی در این کشور از اواخر قرن نوزدهم تلاش گسترده‌ای برای آموزش زبان گالیسی صورت گرفت (Hobsbawm, 1995: 98-108).

کیلفورد گیرترز کانون‌های ناراضیاتی میان توده‌ها را دارای ریشه‌های تباری، زبانی، سرزمینی، مذهبی و فرهنگی می‌داند. از نظر وی اجتماعات قومی دارای ریشه‌های خونی مشخصی نیستند و بر ویژگی‌های ظاهری تأکید می‌شود. از نظر وی تأکید بر تفاوت‌های زبانی چندان جدی نیست و بر هم زنده وحدت نمی‌باشد (Geertz, 1971: 107-130). ارنست گلنر باور دارد که ملت‌های قدیمی‌تر مانند ملت فرانسه در طول تاریخ کهن خود هزار سال فرصت داشتند تا به آنچه ارنست رنان جوهره ملت نامیده بود دست یابند. وی اشاره می‌کند که ملت‌های قدیمی به نوعی ناف دارند. یعنی دارای هویتی قدیمی هستند (گلنر، ۱۳۸۸: ۵۹). هر چند برخی از دانشمندان این حوزه بر مؤلفه فرهنگ تکیه می‌کنند اما از آنجا که در جهان ۸۰۰۰ فرهنگ وجود دارد و تعداد کشورها بسیار کمتر است، نمی‌توان این مؤلفه را عامل قدرتمندی به حساب آورد (هاچینسون و اسمیت، ۱۳۸۶: ۳۹۹). آنتونی گیدنز ملتها را تنها زمانی دارای اصالت می‌داند که صاحب قدرت باشند. این اعمال قدرت با ایجاد انحصار سبب می‌شود تا دولت-ملت شکل بگیرد که مجموعه‌ای از نهادهایی هستند که دارای انحصار اداری بر سرزمین می‌باشند (Giddens, 1995: 120). چارلز تیلی نیز باور دارد که ملت‌های اروپای غربی، ملت‌هایی هستند که در پی فعالیت‌های نظامی و اقتصادی شکل گرفتند و سایر ملتها با قصد قبلی و بر اثر معاهدات یا در پی جنگ‌های طولانی بوجود آمدند. وی معتقد است که جنگ‌ها در واقع دستگاه دولت سازی هستند (اسمیت، ۱۳۹۴: ۱۵۴-۱۵۳).

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت در زمره پژوهش‌های بنیادین و از حیث هدف، توصیفی-تحلیلی و ناظر بر تحلیل مسأله می‌باشد. در این پژوهش با استفاده از داده‌های تاریخی به ارائه تحلیل پرداخته شده است. نوع تحلیل بکار گرفته شده در این پژوهش، از نوع تحلیل تاریخی است. پژوهش حاضر همزمان بر عناصر قدیم و برساخت‌ها توجه دارد و واقعیت بیرون را نه یکسره حاصل ذهن‌گرایی می‌داند و نه تمام چارچوب‌های برساخته را دارای صورت واقعی. بنابراین رویکرد روش-شناسانه در این پژوهش رویکردی توصیفی-تحلیلی و استنباطی و بر پایه استدلال و بررسی اسنادی می‌باشد. رویکرد استنباطی روشی خاص علوم اجتماعی است (حافظنیا، ۱۳۸۶: ۸). روش گردآوری داده در این پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی می‌باشد.

بحث و یافته‌ها

روند شکل‌گیری هویت ملی در ایران روندی بطئی بوده که در طول تاریخ و در جغرافیایی بسیار ناپایدار بسط یافته و به آنچه امروز بدان آگاهییم منتج شده است. ایرانیان با تمام تفاوت‌های فرهنگی و قومی، در پی تشکیل حکومت و سرزمینی یکپارچه ذیل عناوین مشخص هویتی نامگذاری شدند که از سوی بیگانگان نیز شناخته شده بود. ایرانیان تسلط روم و تورانیان بر جنوب غرب آسیا را به چالش کشیدند و در مواجهه با این دیگران به خودی‌هایی در درون یک فضای جغرافیایی بدل شدند. در این بخش ابتدا به تبیین رویکرد سرزمینی پیرامون هویت ملی می‌پردازیم و نقش قلمرو ساز آن را بررسی می‌کنیم.

رویکرد سرزمینی پیرامون هویت ملی

هیچکدام از مؤلفه‌های گفته شده نمی‌توانند به تنهایی در ایجاد یک ملت و قلمرو سیاسی نقش داشته باشند. هویت ملی مفهومی است که در طی زمانی طولانی شکل می‌گیرد و زبان، فرهنگ، قومیت و ... مؤلفه‌های هویت ملی به شمار می‌آیند. هویت ملی هویتی جغرافیایی است که در یک بستر جغرافیایی بوجود می‌آید. کارل دویچ بر ارتباطات اجتماعی تأکید داشت. از نظر او زبان، فرهنگ و یا تاریخ مشترک، مؤلفه‌های ناکافی برای توصیف یک ملت هستند. به نظر دویچ سویسی‌ها هر چند به چهار زبان صحبت می‌کنند، اما چون در ارتباط کافی با یکدیگر هستند به صورت یک ملت درآمده‌اند. از این نظر، ارتباطات سبب می‌شود تا مای حقیقی شکل بگیرد. تعریف دویچ از ملت تعریفی کارکردی است. بر این اساس ملت‌ها با توجه به مشخصاتی که دارند شناخته نمی‌شوند. بلکه بر اساس کارکردها تعریف می‌گردند. بر این اساس ممکن است افراد یک مرام یا مذهب مشخص در جهان ارتباطاتی داشته باشند اما ارتباطات آنها محدود به همان موضوع است. در حالی که ارتباطات میان اعضای یک ملت بسیار گسترده است و از رفتارهای ساده روزمره تا عشق و ازدواج و ... را دربر می‌گیرد (Deutsch, 1966: 104-105).

هویت تا حدود زیادی از سرزمین ناشی می‌شود. برای نمونه مستعمره نشینان ایالات متحده آمریکا دارای ریشه‌های اروپایی بودند. به زبان انگلیسی صحبت می‌کردند و تباری بریتانیایی داشتند و بیشتر پروتستان بودند. با تمام این اشتراکات با مردم بریتانیا دارای هویت مشترک نبودند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۱۰۷). در طول تاریخ رخدادهایی که در یک سرزمین رخ می‌دهد به آن سرزمین هویت می‌دهد. برای نمونه جنگ انفصال به اهالی ایالات جنوبی ایالات متحده آمریکا نوعی هویت جنوبی بخشیده است. همچنین این هویت‌ها برای مدت‌ها نقش خود را باقی می‌گذارد. برای نمونه احزاب سیاسی در ایالات متحده آمریکا در برخی ایالات دارای کرسی پایدار هستند و به طور سنتی رای آن ایالات را از آن خود می‌کنند.

اگر به تعریف ساده هویت به مثابه ویژگی‌های یک شیء یا شخص باز گردیم، هویت گروهی ویژگی‌های آن گروه است. در اینجا باید آن گروه انسانی قابلیت قرارگیری در یک دسته را داشته باشند. برای نمونه پیروان یک مذهب خاص یا طرفداران یک باشگاه ورزشی دارای ویژگی‌هایی هستند که آنان را در هر جای جهان که باشند با آن ویژگی‌ها می‌شناسند و هویتی به آنان اطلاق می‌گردد که هویت جمعی آنان است. افرادی که به عنوان یک ملت شناخته می‌شوند، دارای پیوندهایی هستند که پیش از این در تعریف ملت به آنان اشاره شد. این پیوندها صفات مشترکی را خلق می‌کند که این صفات مشترک هویت ملی آنان است. در تعریف هویت، تکیه بر خودآگاهی عمومیت آن را به مخاطره می‌اندازد هر چند ممکن است همیشه چنین نباشد. در مورد هویت ملی نیز هر چند بر خودآگاهی تأکید می‌شود اما هرگز مشخص نشده است که این خودآگاهی در میان چه درصدی از جمعیت و یا در میان کدام طبقات اجتماعی شکل خواهد گرفت. با این وجود از این منظر اگر خودآگاهی شکل بگیرد هویت ملی خلق می‌شود. اما هویت ملی خلق‌الساعه و دست ساز نیست بلکه پیش از خودآگاهی همواره صفات مشترکی وجود داشته است که زیر نام هویت ملی تعریف می‌گردد. در واقع هویت ملی تعریف مشتق مفاهیم انتزاعی و ذهنی نیست و در ذهن و زبان گروهی از مردم فارغ از تعاریف مرسوم جاری است. اما خودآگاهی مرحله‌ای است که هویت ملی رنگ و بوی سیاسی به خود می‌گیرد. تکیه بر خودآگاهی از سوی نخبگان جامعه شکل می‌گیرد و تبلیغ می‌شود تا توده‌ها به حرکت درآیند و قلمروهای سیاسی ساخته شود یا قوام یابد. تکیه بر خودآگاهی به منزله عقب راندن نیروهای فراملی یا محلی صورت می‌گیرد. در میان سایر گروه‌ها نیز چنین رفتاری دیده می‌شود. افراد شاغل در یک صنف ویژه زمانی که برای حقوق جمعی خود دست به تشکیل اتحادیه می‌زنند هویت جمعی

خود را تبلیغ می‌کنند و در پی آن هویت جمعی شکل می‌گیرد، حال آنکه هویت جمعی از پیش موجود بوده است و به مرحله خودآگاهی نرسیده بوده است. لذا خودآگاهی نوعی حرکت سیاسی به شمار می‌آید.

زمانی که مؤلفه‌های پیوند آدمی و مکان میان گروهی مشترک باشد، هویت جغرافیایی جمعی آنان را شکل می‌دهد و زمانی که آن گروه از انسان‌ها افراد یک ملت باشند، هویت ملی، هویت جمعی آنان است. با این وجود نقش آموزش در شکل‌گیری هویت ملی را نمی‌توان مغفول نهاد. در مورد نقش دیگری در رفتار آدمی نظریه یادگیری اجتماعی^۱ توسط آلبرت بندورا مطرح شد. در این نظریه، یادگیری یک فرایند شناختی است که در آن توجه، انگیزش، احساس، ادراک، تجارب قبلی و پردازش اطلاعات مشارکت دارند. بر اساس نظریه بندورا شکل اولیه یادگیری مشاهده است (Grusec, 2020: 221). اگر یادگیری اجتماعی میراثی است که بر دوش می‌کشیم، می‌توان گفت جامعه بستری است که در آن مشاهده می‌کنیم و می‌آموزیم. فرهنگ‌های سازنده و مثبت، سرمایه اجتماعی^۲ به شمار می‌روند. سرمایه اجتماعی به افراد جامعه در رسیدن به اهداف خود کمک می‌کند و سلامت و رفاه جامعه را بهبود می‌بخشد (koohsari & et al, 2021: 2). مؤلفه‌های هویت ملی نیز به صورت یک فرهنگ مشترک عمل می‌کنند. بنابراین در بستر جامعه آموخته می‌شوند. ضرورت شکل‌گیری آنها نگاهی از جغرافیای ملی یک جامعه است. بنابراین می‌توان گفت که هویت ملی یک سرمایه اجتماعی است که در یک جامعه و در طول تاریخ شکل می‌گیرد. هر چند حکومت‌ها در تلاشند تا چنین سرمایه کلانی را برای خود دست و پا کنند و در مواردی قرین توفیق می‌شوند اما اینکه هویت ملی به بالاترین هویت جمعی یک کشور تبدیل شود و تمام هویت‌های جمعی دیگر زیر آن قرار گیرند، بیشتر به زیربنای فرهنگی جامعه بستگی دارد. اینکه یک جامعه کدام هویت را در طول تاریخ برای نگاهی از جامعه پذیرفته است.

شکل‌گیری هویت ملی در ایران

کشور سرزمینی است که دارای مردمی دست کم با تابعیت مشخص می‌باشد و همچنین دارای حکومتی فراگیر است که قدرت فائقه را در دست دارد. طبیعی است که چنین حکومتی در تلاش است تا پیوند میان این سه مؤلفه را استوار سازد. همانطور که هابس‌بوم گوشزد کرده بود ساخت بناهای یادبود نمادین یکی از این تلاش‌هاست. اما برخلاف آنچه وی عنوان کرده است، چنین تلاشی مختص دوره جدید نیست. در ایران باستان، شاپور ساسانی در نقش رستم پیروزی خود بر والریانوس و فیلیپ عرب و تسلیم شدن این دو پادشاه را به تصویر کشیده است. چنین بنای بزرگی کارکرد یادبودهایی را داشته است که هابس‌بوم به آنها اشاره کرده است. در یک کشور نقش حکومت باید به عنوان یک ضرورت مثبت از جانب توده‌ها به رسمیت شناخته شود (اخوان بی‌طرف، ۱۳۹۹: ۷۰). در اروپا هر چند حکومت‌های گذشته هویت مذهبی یا خاندانی داشتند و هویت ملی تا حدود زیادی مطرح نبود و نخستین تلاش‌ها پیرامون ملت و کشور در انگلستان و فرانسه شکل گرفت اما حکومت ساسانی با قیام اردشیر بابکان و در پی تلقی آنان برای نگاهداری کشور در برابر قوای مهاجم روم تأسیس شد. چنین حکومتی تا حدود بسیار زیادی نیاز داشت تا به قهر و غلبه خود مشروعیت بخشد. این مشروعیت، مشروعیت غلبه بر ملت و مشروعیت اقتدار قائم بر سرزمین را شامل می‌شد.

واقعیت‌های تاریخی ایران نشان داده است که تفاوت‌های قومی و زبانی همواره در ایران وجود داشته‌اند. با این حال ما به گونه‌ای از زبان ملی اشاره می‌کنیم که با زبان کلامی توده‌ها تفاوت دارد. در اینجا ما به نقش حکومت و رسانه کاری

^۱ Social Learning Theory

^۲ Social capital

نداریم. هر چند رسانه نقش بسیار زیادی در گسترش زبان ملی دارد و اندرسون به درستی به صنعت چاپ اشاره می‌کند (Anderson, 2006: 61). اما این مفهوم سازی تنها فرایند را تبیین می‌کند و از نشان دادن صورت اولیه ناتوان است. رسانه هیچ زبانی را اختراع نمی‌کند و اگر بدون پیش فرض دست به انتخاب بزند، زبان مخاطب را انتخاب می‌کند. مخاطب نیز رسانه‌ای را انتخاب می‌کند که برای او قابل فهم باشد. زبان برای رسانه تحمیلی است و برای مخاطب از پیش معلوم. پیش از گسترش صنعت چاپ کاتبان انجیل به زبان لاتین دست به نگارش این کتاب می‌زدند و نشر در شمارگان پایین مخاطب ویژه را هدف قرار می‌داد که اسقف‌ها و کشیشانی بودند که به دستگاه پایی وصل می‌شدند. با گسترش صنعت چاپ و افزایش مخاطبان، این مخاطبان بودند که زبان خود را به کاتبان تحمیل کردند.

انتخاب یک زبان در بسیاری از حکومت‌ها تحمیلی بوده است. این نکته در حکومت‌های پیشین نیز دنبال می‌شد. با این وجود پس از حذف قدرت فائقه، زبان مسیر دیگری را برمی‌گزید. چنین کاری در دراز مدت به سبب جابجایی حکومت‌ها امکان پذیر نبود. برای بررسی گسترش یک زبان در یک منطقه در طول یک هزاره نمی‌توان به مؤلفه قدرت بسنده کرد. زیرا قدرت دست به دست می‌شود و اولویت‌های زبانی و فرهنگی آن نیز فراموش یا جایگزین می‌گردد. در این بین دلایل دیگری سبب می‌شوند که یک زبان فراموش گردد یا ادامه یابد. زبان‌های ایرانی اکنون به ۸۷ گونه زبانی تقسیم شده است که در حال حاضر حدود ۲۰۰ میلیون نفر گویشور در سراسر جهان دارد. بسیاری از گونه‌های زبان‌های ایرانی نیز وجود داشته‌اند که از میان رفته‌اند. برای نمونه زبان سغدی زمانی در قسمت‌های پهناوری از آسیای مرکزی به کار می‌رفت اما در حال حاضر زبانی فراموش شده است (واقف، احمدی و طباطبایی، ۱۳۹۷: ۱۲۹). چه چیزی سبب شده است تا آنچه بدان زبان فارسی معیار گفته می‌شود، به عنوان پرکاربردترین گونه زبانی باقی بماند؟

آنچه به عنوان زبان ملی گفته می‌شود حاکی از این است که زبان ملی زبان یک ملت است و فرض بر این است که تمام اعضای آن ملت با آن سخن می‌گویند و آن را می‌فهمند. با این وجود در واقعیت اعضای یک ملت همواره به یک زبان سخن نمی‌گویند. اما ارتباطات میان آنها همچنان در جریان است. سردبیر یک روزنامه آلمانی زبان در سویس زمانی گفته بود که من به این باور رسیده‌ام که زبان آلمانی من شباهت بیشتری به زبان فرانسوی دوست سویسی‌ام دارد تا به آلمانی یک فرد خارجی. من و فرد سویسی تبارم کلمات متفاوتی را برای یک مفهوم به کار می‌بریم، اما سخن یکدیگر را می‌فهمیم. من و مردی از وین کلمات یکسانی را برای یک مفهوم به کار می‌بریم اما سخن هم را نمی‌فهمیم (هاچینسون و اسمیت، ۱۳۸۶: ۵۴-۵۵). بسیاری از افغانان فارسی زبان اصطلاحات ایرانی را نمی‌فهمند اما ترجمه لغوی آن‌ها در ترکی آذربایجانی کاربرد دارد. برای نمونه «دست شما درد نکند» در افغانستان بی‌معناست. حال آنکه در ترکی آذربایجانی ترجمه تحت‌اللفظی دارد! دریافت زبانی ممکن است میان گویشوران یک زبان که در طبقات متفاوتی با مشکل مواجه شود. زبانی که در میان کارگران رایج است با زبان رایج در بازار و یا اصناف گوناگون متفاوت است و دارای حجم بالایی از اصطلاحات می‌باشد. چنین است که می‌توان گفت زبان پیوند بسیار محکمی با هویت برقرار می‌کند. هویت جمعی افراد با قرارگیری در یک گروه مانند صنف قصابان، به آنها زبان ویژه‌ای اعطا می‌کند که استفاده از آن زبان به ویژگی هویتی فرد تبدیل می‌شود. همچنین زبان در طول تاریخ تغییر می‌کند و بار معنایی یک واژه عوض می‌شود. برای نمونه واژه دولت در سیر معنایی خود از مال و مکتب به قدرت تعبیر یافت (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۱۲۶۷-۱۱۲۷۱). واژه ملت نیز چنین سیری را داشته است. لیاگرین فلد، تغییرات مفهومی واژه ملت در زبان انگلیسی را بر اساس نگرش‌های ملت‌گرایانه

بررسی کرده است. بر این اساس واژه ملت از گروهی از دانشجویان بیگانه به گروهی اعتقادی و سپس به گروهی از نخبگان تغییر یافته است و در دوره ظهور ملت گرایی به مردم حاکم و در نهایت مردمی بی نظیر تفسیر شده است (Greenfeld, 1995: 15).

گروهی از صاحب نظران، به زبان نگاهی ابزاری دارند. ژان پیازه باور دارد که زبان بستر شکل‌گیری تفکر است. بدون زبان رفتار هوشمندانه وجود دارد اما تفکر شکل نمی‌گیرد (هاشمی، ۱۳۹۶). لودویگ ویتگنشتاین، در آثار اولیه خود بر این باور بود که زبان خصلتی تصویری دارد. بر این اساس زبان ماهیتی ابزاری دارد و برای فهم آن باید به کاربرد زبان در زندگی مردم توجه کرد. برای او جهان مجموعه‌ای از اشیا نبود. بلکه مجموعه‌ای از امور واقع به شمار می‌رفت. وظیفه زبان تصویر امور واقع است. اگر زبان ماهیتی ابزاری داشته باشد، این ابزار برای اعمال گوناگون کاربرد دارد (اکوان، ۱۳۸۰: ۲۹۶-۲۹۳). این ساختار واقعیت است که ساختار زبان را مشخص می‌کند. کارکرد زبان توصیف امور واقع است. از دیدگاه او زبان حدودی دارد که در ساختار زبان نهفته است. ازین نظر ساختار زبان، زیر تأثیر و سیطره واقعیت و جهان شکل می‌گیرد (پورحسن، ۱۳۸۵: ۱۲۷-۱۳۹). بر این اساس زبان، فارغ از نوع گویش و لهجه، محمل اندیشه به شمار می‌رود. بر اساس چنین دیدگاه ابزاری، بشر با استفاده از زبان می‌اندیشد. بنابراین یک ایرانی دو زبانه با استفاده از هر دو زبان می‌تواند اندیشه کند. زبان ابزاری برای اندیشه اوست و او اختیار دارد که از هر ابزاری که خواست استفاده کند. اگر چنین نگاه ابزاری را بپذیریم، باید بپذیریم که اندیشه علاوه بر ابزار از ساختار و چارچوب‌هایی نیز برخوردار است. اگر ساختار و چارچوب زبان را امور واقع شکل دهد، در یک جامعه امور واقع زبان جامعه را نیز شکل می‌دهد. در یک کشور مجموعه‌ای از رفتارها و روابط وجود دارند که مدام دستخوش تغییر و دگرگونی می‌شوند. اگر امر واقع در یک کشور را وجود و روابط حاکم بر آنها بدانیم، این روابط ساختار زبان را در یک کشور مشخص می‌کنند. اگر کاربرد زبان در زندگی مردم مستور باشد، بنابراین یک جامعه ویژه با یک هویت جمعی، مشخص کننده کاربردی ویژه برای زبان است.

ویتگنشتاین بعدها بسیاری از نظریات خود را تغییر داد. وی به استقلال عالم از ادراک آدمی اشاره داشت و این استقلال را نتیجه عملکرد زبان می‌دانست. وی به این باور رسید که زبان قوام عالم و امور واقع است (پورحسن، ۱۳۸۵: ۱۳۷). از این نظر این ساختار زبان است که بیانگر نحوه اندیشه ما پیرامون عالم واقع است. وی باور داشت که ما به تعداد صورت‌های زندگی، بازی زبانی داریم (اکوان، ۱۳۸۰: ۲۹۷-۲۹۹). از این نظر می‌توان گفت اگر چهره واقعی یک ملت، در مرزهای جغرافیایی با هویتی مشخص، عالم واقع و صورتی از زندگی باشد، بنابراین دارای یک بازی زبانی ویژه خود می‌باشد. همچنین می‌توان گفت که هر هویتی صاحب زبانی ویژه خود می‌باشد. در اینجا می‌خواهیم از مفهومی به نام اندیشه ملی صحبت کنیم. اندیشه ملی فراتر از اندیشه سیاسی، نوع ویژه نگاه یک جامعه زیر نام ملت، به جهان است. اگر این بیان ویتگنشتاین را بپذیریم که زبان بیان کننده نحوه اندیشیدن است و اندیشه ملی نحوه اندیشیدن گروهی باشد زبان ویژه‌ای بیانگر نحوه اندیشیدن آنان است. این زبان ویژه، زبان ملی آنان است.

نظریات تجدید نظر شده ویتگنشتاین تا حدودی به باورهای هایدگر نزدیک می‌شود. هایدگر باور داشت که زبان خانه وجود است و وجود خود را در زبان هویدا می‌سازد. وی به صورت جمعی زبان اشاره داشت. از این نظر فهم در عالم بودن و آشکار کردن اشیا تنها در گفت و گو مشخص می‌شود. این گفت و گوها شامل گفتگوی دو فرد با هم، گفت و گوی دو فرهنگ یا گفت و گوی فرد با متون گذشته می‌شود. هایدگر باور دارد که هر چند احساسات ما اموری شخصی هستند، اما از آنجا که بخشی از یک امر کلی می‌باشند ما با گفتگو می‌توانیم امور شخصی یکدیگر را درک کنیم. وی علت اثرگذاری

زبان را مفاهیم می‌داند. زبان در گفتگو محقق می‌شود. کلمات در گفتگو صاحب معنا می‌شوند و پیش از آن معنا ندارند (رجبی و سلیمان حشمت، ۱۳۹۴: ۳۳).

اگر وجود در زبان هویدا گردد، زبان نماینده وجود خواهد بود. بنابراین می‌توان گفت زبان ملی وجودی را مستور است که در او هویدا شده است. این وجود، ملت با هویت ویژه خود می‌باشد. گفتگو و صورت جمعی زبان به سیاقی مربوط می‌شود که از آن گروه برگرفته است. بنابراین زبان هر گروهی برگرفته از سیاق آنان است. سیاق آنان از مؤلفه‌های بسیار بی شماری حائز گشته است که بخشی از هویت آنان است. هر گروهی زبان ویژه خود را دارد که مرزهای زبان آنان مرزهای سیاق آنان است. هایدگر باور دارد که در هر گفتگویی کلمات متناسب با سیاق گفتگو معنا می‌یابند. در اینجا علاوه بر سخن، مخاطب و موضوع نیز اهمیت دارند. اگر چنین تعبیری را بپذیریم، سیاق گفتگوی هر ملتی، معنای زبان آنان را مشخص می‌کند. بنابراین معنای زبان آنان، به تقسیم بندی زبان کلامی آنان ارتباطی ندارد. همانطور که ممکن است سیاق زبان آلمانی زبان‌های سوییس با آلمانی زبان‌های اتریش متفاوت و با فرانسوی زبانان سوییس همانند باشد.

هایدگر همچنین به مفهوم استعاری زبان می‌پردازد. استعاره معنایی مجازی را بر معنای حقیقی بار می‌کند. زبان نسبت اشیا با یکدیگر را آشکار می‌کند. نسبت اشیا با هم همان نسبت اشیا با برجاهستی^۱ آنان است. کلمات امری جزئی را آشکار می‌کنند. در عین حال بر امری کلی نیز دلالت دارند و می‌توانند آماده پذیرش موقعیت‌های جدید شوند. به همین دلیل است که واژگان در موقعیت‌های گوناگون معنایی متفاوت دارند. مشخص‌ترین مصداق، تأویل پذیری متن شعر شاعران است که در هر دوره به شکلی تفسیر می‌شود. ما به واسطه ارتباطی که با آنها برقرار می‌کنیم معنای جدیدی از آن را درک می‌کنیم. از این نظر زبان از مقصود ما فراتر می‌رود (رجبی و سلیمان حشمت، ۱۳۹۴: ۳۳). همانند زمان، جغرافیا نیز بر معنای واژگان اثرگذار است. اگر ارتباط ما با واژگان به آنها معنا دهد پس ارتباطی که در بستر یک جامعه شکل می‌گیرد، معنای واژگان را مشخص می‌کند. یک کشور، بستر ارتباطات یک ملت است، بنابراین زبان ملی در پی ارتباطات میان آنها شکل می‌گیرد.

بنابراین، شکل‌گیری هویت ملی و ساخت قلمرو سیاسی در ایران را نمی‌توان با مؤلفه زبان تبیین کرد. شکل‌گیری هویت ملی و قلمرو سیاسی به تلاش نخبگان جامعه نیز بستگی دارد. نخبگان جامعه آلمانی در راستای افزایش نفوذ خود به شکل‌گیری آلمان متحد، یکپارچه و قوی علاقه داشتند (اسمیت، ۱۳۹۴: ۱۹۵). در ایران تلاش نخبگان در دوره معاصر و از فتحعلی آخوندزاده و ملکم خان به این سو در خودآگاهی نسبت به هویت ملی تأثیر کلانی داشته است. با این وجود قلمروخواهی ایرانیان قدمتی بسیار طولانی‌تر دارد. ما می‌خواهیم به مجموعه بسیار بزرگی از حکومت‌هایی اشاره کنیم که در طول هزاران سال رشد رشد یافته‌اند اما سرانجام در میان صفحات تاریخ گم شده‌اند. برای نمونه هون‌ها برای دیرزمانی از آسیای مرکزی و حکومت هیاطله تا اروپای مرکزی و مجارستان دست به تشکیل حکومت زده‌اند. می‌توان ده‌ها مورد از این حکومت‌ها را نام برد که با سقوط حکومت کشور نیز به باد فراموشی سپرده شده است. اما در برخی از کشورها با وجود دست به دست شدن حکومت، کشور برقرار بوده است. کشور ایران یکی از این کشورهاست. نمی‌توان بقای ایران را تنها به تلاش نخبگان نسبت داد. هر چند نخبگان ایرانی حتی در دوره‌های بسیار دور، مانند فردوسی تقریباً همان نقشی را بازی کردند که ملی‌گرایانی مانند پالاک در چک، میشله از فرانسه، یورگا از رومانی، هروشوسکی از اوکراین، لورنت از فنلاند و میخایویچ از لهستان، در کشورهای خود ایفا نمودند. می‌توان گفت نخبگان جامعه با گزینش و

برجسته سازی مؤلفه‌های مورد نظر فرهنگی دست به ساختن ملت‌های جدید می‌زنند (Brass, 1991: 99). اما در کشورهایی که به قول گلنر صاحب ناف هستند، قلمرو سیاسی بسیار زودتر و پیچیده‌تر شکل گرفته است.

همچنین، نمی‌توان هویت ملی در ایران را هویتی قومی انگاشت. هویت هون‌ها هویتی قومی بود. اما نتوانست بر جغرافیای ویژه‌ای استوار گردد. هر چند ما تعاریفی از اقوام ایرانی داریم. اما اقوام ایرانی در جغرافیای بسیار بزرگی پراکنده‌اند و سرزمین فعلی ایران کشوری چند قومی می‌باشد. اقوام بسیاری در طول حیات کشور به ایران مهاجرت کرده‌اند و هویت کلان‌تری یافته‌اند. آنچه به عنوان فرهنگ ایرانی می‌شناسیم، مؤلفه‌های فرهنگی بسیاری هستند که تا سرزمین‌های بسیار دور پراکنده شده و با فرهنگ‌های دیگر آمیخته‌اند. هویت مذهبی ایرانیان نیز بخشی از یک هویت بسیار بزرگ‌تر است. بنابراین تنها کلیدواژه‌ای که برای تبیین روند شکل‌گیری قلمرو سیاسی در ایران به ما نگرش جامعی می‌دهد هویت ملی می‌باشد که محملی برای بی‌شمار مؤلفه کوچک و بزرگی است که آن را تشکیل می‌دهند و تعریف می‌کنند. این که هویت ملی به شکل‌گیری قلمرو سیاسی در جغرافیایی ویژه منتج شود به این بستگی دارد که تا چه میزان هویت ملی در ایران بر جغرافیای آن بار شده است.

هویت ملی به مثابه هویتی جغرافیایی

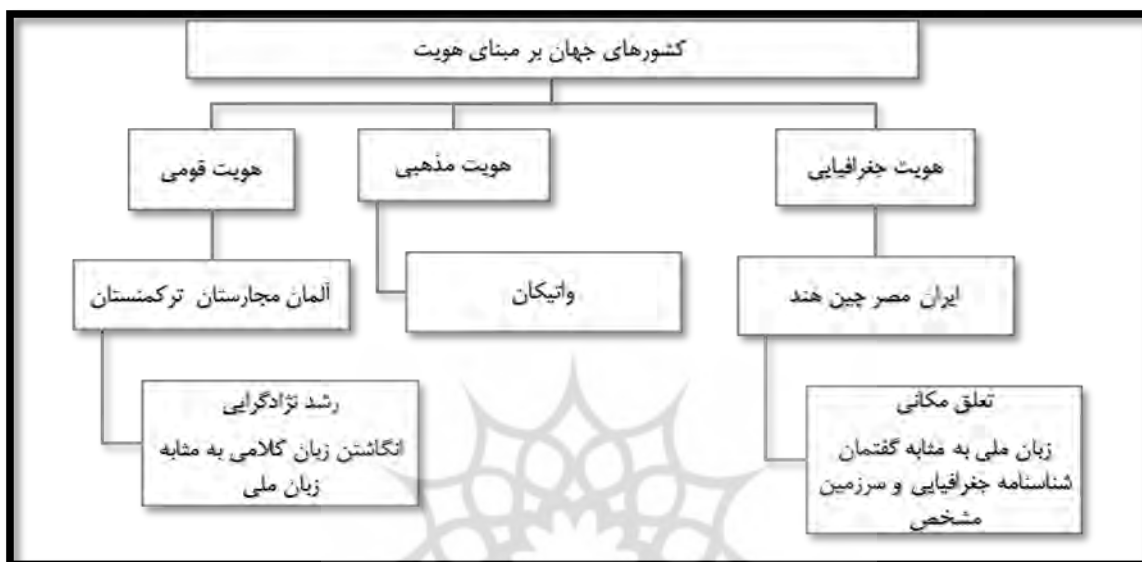
بر مبنای آنچه تاکنون گفته شد و بر اساس تفاوت جغرافیایی به سه نوع هویت جمعی اشاره می‌کنیم:

❖ هویت مذهبی، هویتی جمعی است که هر چند در موارد بسیاری در فضاهایی جغرافیایی به قلمروسازی و حتی ساخت قلمرو سیاسی دست می‌زند. فرانسویس رابینسون باور دارد که در جوامع اسلامی سیاست تا حدود بسیار زیادی زیر تأثیر ایمان است. سیاست در این جوامع مبتنی بر اجرای قوانین شریعت توسط حکومت می‌باشد (Robinson, 1979: 110-111). هویت مذهبی اما بر مبنای ماهیت، هویتی جغرافیایی به شمار نمی‌رود. برای نمونه پیروان اسلام در هر سه قاره پراکنده‌اند و در برخی کشورها اقلیت‌های بسیار کوچک اما دیرپایی را شامل می‌شوند. بر همین اساس، پیروان مرام‌های ویژه مانند مارکس‌گرایان و یا هواداران اسلوب‌های هنری و ... نیز چنین حالتی دارند.

❖ هویت‌های زبانی، فرهنگی و قومی، هویت‌هایی هستند که به ویژه در دوران جدید دست به قلمروسازی گسترده زده‌اند. آنتونی اچ ریچموند باور دارد که در جهان نوین دولت و ملت با دولت و کلیسا جایگزین شد و مهار نظام آموزشی از کلیسا به دولت منتقل شد. به همین ترتیب هویت‌های زبانی و فرهنگی اهمیت یافتند و گروه‌های اکثریت و نخبگان حاکم تنوع قومی را تحمل نمی‌کنند. آنها با تزریق ارزشهای میهن‌دوستانه تا نسل کشی با تنوع قومی مقابله کردند. وی به جامعه پساصنعتی و عصر انقلاب ارتباطات اشاره می‌کند که با رشد رسانه امکان نگاهداری هویت قومی بیشتر شده است (Richmond, 1984: 133). با این وجود هویت قومی، فرهنگی یا زبانی، هویتی کاملاً جغرافیایی نیست. بسیاری از اقوام در جغرافیای بزرگی پراکنده‌اند. در برخی از کشورهایی که اکثریت نزدیک به مطلق جامعه از یک قوم هستند، بخش بزرگتری از همان قوم در خارج از جغرافیای کشور زندگی می‌کنند. چنین وضعیتی در ارمنستان یا کشورهای عربی حاکم است. در واقع بسیاری از اقوام در طول تاریخ برای قلمروسازی قیام کرده‌اند و از میان خیل بزرگی از آنان بخش کوچکی موفق شده‌اند تا هویت قومی، فرهنگی یا زبانی خود را به هویت ملی تبدیل کنند. با این وجود هویت ملی در ایران برکنار از این رویه بوده است.

- ❖ هویت جغرافیایی، همان هویت مکانی گروهی از افراد است که در صورتی که برای ساخت یک قلمرو سیاسی قیام کنند، تبدیل به هویت ملی آنان می‌شود. در این صورت هویت ملی نقش اساسی در شکل‌گیری قلمرو سیاسی دارد که در ادامه توضیح داده خواهد شد.
  - ❖ شکل‌گیری مرزهایی که ملت‌ها را از یکدیگر جدا می‌کند با شکل‌گیری مرزهای کشورهای متفاوت است. در جغرافیای جهان شاهد مرزهایی هستیم که با خطوط هندسی و یا مدارها و نصف‌النهارها مشخص می‌شوند (اخباری و نامی، ۱۳۹۳: ۱۴) و با گذشت زمان در برخی موارد مشخص‌کننده جدایی ملت‌ها می‌شوند. اما مرزهای کهنی که دو ملت را جدا می‌کنند در طول تاریخ شکل گرفته‌اند. این مرزها جداکننده دو قوم متفاوت نیستند. گو اینکه شاید زمانی چنین بوده‌اند. این مرزها مشخص‌کننده دو هویت متفاوتند که در درون مرزهای یک کشور با عنوان هویت ملی از آن یاد می‌گردد. شکل‌گیری جغرافیای ایران به سابقه شکل‌گیری فلسفه حکومت، تشخیص ما و دیگری و سازماندهی سیاسی فضا در ایران بازمی‌گردد. تولد یک کشور از مسیرهای متفاوتی می‌گذرد که بر اساس آنچه پیش از این گفته شد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
  - ❖ بسیاری از کشورها پس از یک منازعه خلق می‌شوند و خطوط آتش بس مرزهای آنها را مشخص می‌کند. در دوران گذشته بسیاری از کشورها به این شکل خلق شدند.
  - ❖ بسیاری از کشورها در پی قلمرو خواهی گروهی با هویت ویژه خلق شدند. در دوران جدید فعالیت نخبگان به ویژه در اروپا و بعدها در کشورهای مستعمره تلاشی از این دست بوده است.
  - ❖ برخی از کشورها در طول تاریخی بسیار طولانی پایداری می‌کنند و در نقاط عطف تاریخ برقرار می‌مانند. گذشت زمان سبب می‌شود تا مردمانی که در این کشورها زندگی می‌کنند، صاحب هویتی مکانی و جغرافیایی شوند که مؤلفه‌های بسیاری بر آن بار شده است. این هویت جغرافیایی، هویت ملی آنان است.
- ایران کشوری است که در دوره‌ای بسیار طولانی پایدار بوده است و شامل تعریف ارنست گلنر مبنی بر ملت‌هایی می‌شود که صاحب ناف هستند. به تعبیر گلنر ملت‌هایی که به اصطلاح ناف ندارند، دست به ساخت یک هویت تاریخی زده‌اند. هر چند این هویت تنها یک تمسک بوده است. مانند نقشی که آتیلا برای ملت قزاقستان ایفا می‌کند. این هویت سازی در جهت مشروعیت بخشی به حکومت بر جغرافیای ویژه آن کشور صورت می‌گیرد. اما ملت‌هایی که دارای پیشینه تاریخی هستند مشروعیت آنان بر جغرافیا و قلمرو سیاسی آنان نیازی به چنین توضیحی ندارد (گلنر، ۱۳۸۸: ۱۹۷). حبیب یغمایی از قول محمد علی فروغی نقل کرده است که آتاتورک به او گفته بود، شما قدر ملیت خود را نمی‌دانید و متوجه نیستید که ریشه داشتن در فرهنگی کهن تا چه پایه ارزنده است و «من ناگزیرم برای ملت ترکیه چنین چیزی را دست و پا کنم» (طباطبایی، ۱۳۹۹: ۱۲۴-۱۲۵). در طول تاریخ همواره سرزمینی مشخص به نام ایران وجود داشته است. اعراب، هندیان، اروپاییان و اهالی آسیای مرکزی، این سرزمین را می‌شناختند. ایران سرزمینی است که آب و هوای بسیار متنوعی دارد. از اقوام گوناگونی تشکیل شده است و حالتی جزیره‌ای یا شبه جزیره‌ای ندارد. آنچه این سرزمین را به این صورت مشخص تعریف می‌کند، هویت جغرافیای ساکنان آن است که در پی تلاش‌های مکرر برای حفظ یا توسعه قلمرو سیاسی به شکل هویت ملی مردمان ایران درآمده است. آنچه ایران را به عنوان یک قلمرو سیاسی حفظ کرده است مانند یونان و روم در هویت قومی ساکنانش -مانند تکیه یونانی‌ها و رومی‌ها بر هویت یونانی و ایتالیایی در نیمه دوم قرن نوزدهم- نیست. این تلاش در ایتالیا به عطش الحاق‌گرایی گسترده تمام مناطق ایتالیایی زبان منجر شد (پالمر، ۱۳۹۶: ۹۱۴). در ایران هویت ملی به مثابه هویتی جغرافیایی در گستره جغرافیای ایران تعریف شده است و مشروعیت قلمرو سیاسی از این هویت ملی

منبعث گردیده است. در ایران، اما سرزمین، یک عاملی بوده است که دیگر موجودیت‌ها را گرد هم آورده و یک ترکیب هم‌افزا و متعامل بدان بخشیده است. گرچه سرزمین ایران، در زمان ساسانیان عینیت می‌یابد، اما به‌عنوان یک واقعیت ذهنی و اسطوره‌ای در بافت اسطوره‌ای و فرهنگی ایرانیان، دست‌کم از هخامنشیان بدین‌سو وجود داشته است (قره‌بیگی و شامانی، ۱۴۰۰: ۹).

شکل شماره ۱. نقش هویت در شکل دادن به قلمرو سیاسی
منبع: (ترسیم: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

هویت ملی، نیرویی است گردهم آورنده موجودیت‌های مادی و فرهنگی که فراتر از پیوندهای قومی (نظیر یوگسلاوی)، پیوندهای طبقاتی (نظیر اتحاد جماهیر شوروی) و یا پیوندهای جغرافیایی (نظیر شبه جزیره عربستان)، مردمانی را در یک سرزمین جغرافیایی ذیل عنوان ملت گرد می‌آورد. هویت ملی می‌تواند با قلمرو جغرافیایی خود پیوند برقرار کند و در کوران حوادث آن را از تفرق و ویرانی حفظ کند. فرض ما بر این بوده است که هویت ملی در ایران هویتی مذهبی، فرهنگی، قومی، زبانی و یا مصنوعی و حاصل تلاش نخبگان نیست. گو اینکه تمامی این مؤلفه‌ها زیر نام آن تعریف می‌شوند. هویت ملی در ایران هویتی جغرافیایی است و هویت مردمانی است که در تاریخی مشخص و طولانی در آن ساکن بوده‌اند. به همین دلیل نهاد حکومت در ایران، فارغ از اینکه قدرت در دست چه گروهی باشد، مشروعیت حکومت بر این قلمرو سیاسی را داشته است. به همین جهت در موارد بسیار زیادی در پی فروپاشی قلمرو سیاسی، این هویت ملی کمک نموده است تا حکومت و قلمرو سیاسی در این جغرافیا احیا شود. در طول تاریخ قلمروهای سیاسی بسیاری وجود داشته‌اند که با از هم گسیختن حکومت قلمرو سیاسی برای همیشه محو شده است. این رخداد در هیچ دوره تاریخی و در پی هر فروپاشی سیاسی، در ایران رخ نداده است. مدعیان حکومت نیز همواره می‌دانستند که در جغرافیای ایران برای تشکیل حکومت بر چه حدودی باید تلاش کنند. زیرا فضای سرزمینی ایران هویت جغرافیایی مشخصی داشت که مرزهایش هر

چند صورت مشخصی نداشتند اما به تقریب برای مردم و حاکمان شناخته شده بودند. بنابراین، هویت ملی ایرانیان، مهمترین نیرویی بوده است که قلمرو سیاسی این کشور را شکل داده است.

ما در این مقاله به دنبال این مفروضه بوده‌ایم که هویت ملی در ایران هویتی جغرافیایی است. برای نمونه در آلمان هویتی قومی بوده است. حتی بعد از جنگ دوم جهانی که آلمانی‌ها از رویکرد نژادی اعراض جستند باز هم در پومرانی و سیلیزی به افرادی که ثابت می‌کردند خون آلمانی دارند اقامت می‌دادند. در بسیاری از کشورها هویت ملی بعد از تأسیس کشور و به دست حاکمان سیاسی شکل گرفت. اما فرض ما این است که هویت ملی در ایران مفهومی جغرافیایی است که در سرزمین مشخص شکل گرفته و اقوام مختلف را شامل شده است. همانطور که اشاره کردیم زبان ملی در ایران با زبان کلامی (ترکی، فارسی، عربی و ...) متفاوت است. زبان ملی محمل گفتگویی ملی و اندیشه سیاسی بوده که ربطی به گویش‌های زبانی نداشته است. قلمرو سیاسی در ایران حاصل شکل‌گیری تعلق مکانی و پدید آمدن هویت ملی در جغرافیایی شناخته شده است که بقای آن را در زمانی طولانی تضمین نموده است.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله که برگرفته از رساله دکتری می باشد، حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) اخباری، محمد و نامی، محمد حسن (۱۳۹۳) جغرافیای مرز با تاکید بر مرزهای ایران، چاپ سوم، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۲) اخوان بی طرف، نیره (۱۳۹۹) نقش و تأثیر قانون آمایش سرزمین در جغرافیای انتخابات جمهوری اسلامی ایران، جغرافیا، دوره ۱۸، شماره ۶۷، صص ۸۲-۶۸.
- ۳) اسمیت، آنتونی دی (۱۳۸۳) ناسیونالیسم، نظریه، ایدئولوژی، تاریخ، برگردان منصور انصاری، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- ۴) اسمیت، آنتونی دی (۱۳۹۴) ناسیونالیسم و مدرنیسم، بررسی انتقادی نظریه‌های متأخر ملت و ملی گرایی، برگردان: کاظم فیروزمند، چاپ دوم، تهران: نشر ثالث.
- ۵) اکوان، محمد (۱۳۸۰) ویتگنشتاین: زبان و فلسفه، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره ۵۰، شماره ۱۶۰، صص ۳۰۸-۲۹۳.
- ۶) پالم، رابرت روزول (۱۳۹۶) تاریخ جهان نو، برگردان ابوالقاسم طاهری، چاپ نهم، تهران: نشر امیرکبیر.
- ۷) پورحسن، قاسم (۱۳۸۵) ویتگنشتاین: از زبان تصویری تا زبان تألیفی، پژوهشنامه علوم انسانی، دوره ۱۹، شماره ۴۹، صص ۱۲۷-۱۴۸.
- ۸) جان پرور، محسن و قربانی سپهر، آرش (۱۴۰۰) تبیین فلسفی-مفهومی ژئوپلیتیک شهری، جغرافیا، دوره ۱۹، شماره ۶۸، صص ۱۸۴-۱۶۴.
- ۹) حافظنیا، محمدرضا (۱۳۸۶) مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ سیزدهم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ۱۰) حافظنیا، محمدرضا (۱۳۹۵) جغرافیای سیاسی ایران، چاپ هشتم، تهران: نشر سمت.
- ۱۱) دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷) لغت نامه دهخدا، زیر نظر گروهی از نویسندگان به سرپرستی محمد معین و سید جعفر شهیدی، چاپ دوم از دوره جدید، تهران: انتشارات روزبه و مؤسسه لغت نامه دهخدا.
- ۱۲) رجبی، روح‌اله و سلیمان حشمت، رضا (۱۳۹۴) زبان در اندیشه هایدگر، مجله حکمت و فلسفه، دوره یازدهم، شماره چهارم، صص ۴۰-۲۳.

- ۱۳) زارعی، بهادر (۱۳۹۲) بنیادهای نظری جغرافیای سیاسی با تاکید بر اسلام و ایران، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۴) طباطبایی، سید جواد (۱۳۸۰) تأملی درباره ایران، جلد نخست، دیپاچه‌ای بر نظریه انحطاط ایران، چاپ سوم، تهران: نشر نگاه معاصر.
- ۱۵) طباطبایی، سید جواد (۱۳۹۹) ملت، دولت و حکومت قانون، چاپ اول، تهران: مینوی خرد.
- ۱۶) طباطبایی، عباس (۱۳۹۸) سازماندهی سیاسی فضا در ایران، ضرورت‌ها و پیامدها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، به راهنمایی محمود واثق، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- ۱۷) قریب‌بگی، مصیب و شامانی، یاسر (۱۴۰۰) بازشناسی عناصر سیاسی-جغرافیایی در نوشتارهای تاریخی فرارود (نمونه موردی: بازنمایی سرزمین در گاهان اوستا)، فصلنامه خراسان بزرگ، دوره ۱۱، شماره ۴۳، صص. ۱۲-۱.
- ۱۸) قورچی، مرتضی؛ قزلسفلی، محمدتقی و موسویان، سپیده سادات (۱۳۹۹) اندیشه کارل اشمیت و مسأله هویت‌های واکنشی در جغرافیای سیاسی معاصر، جغرافیا، دوره ۱۸، شماره ۶۷، صص. ۳۹-۲۵.
- ۱۹) گلنر، ارنست (۱۳۸۸) ناسیونالیسم، برگردان: سید محمدعلی تقوی، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.
- ۲۰) مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۹) جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت.
- ۲۱) مشکانی، لیلا؛ توکلی‌نیا، جمیله و رضوانیان، محمدتقی (۱۳۹۹) مبادی و مقولات گفتمان مدنیت انسانی در شکل‌دهی به چشم‌انداز جغرافیایی، جغرافیا، دوره ۱۸، شماره ۶۷، صص. ۶۹-۵۷.
- ۲۲) مویر، ریچارد (۱۳۹۱) درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، برگردان دره میرحیدر و سید یحیی صفوی، چاپ دوم، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۲۳) هاجینسون، جان و اسمیت، آنتونی (۱۳۸۶) ملی‌گرایی، برگردان: دکتر مصطفی یونسی، دکتر علی یونسی زاده، چاپ اول، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۲۴) هاشملو، جعفر (۱۳۹۶) وبلاگ شخصی به نشانی: <http://jafarhashemlou.blogfa.com/post/1100>
- ۲۵) واثق، محمود؛ احمدی، سیدعباس و طباطبایی، عباس (۱۳۹۷) تحلیل عوامل مؤثر بر آمایش نواحی مرزی ایران و افغانستان از منظر ژئوپلیتیک، جغرافیا، دوره ۱۶، شماره ۵۷، صص. ۱۴۰-۱۱۵.
- ۲۶) ویسی، هادی (۱۳۹۴) مفاهیم و نظریه‌های جغرافیای سیاسی، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- 27) Akhbari, M. & Nami, M. (2014) Geography of the border with emphasis on the borders of Iran, third edition, Tehran: Publications of the Geographical Organization of the Armed Forces. [Persian]
- 28) Akwan, M. (2001) Wittgenstein: Language and Philosophy, Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Vol. 50, No. 160, pp. 293-308. [Persian]
- 29) Anderson, B. (2006) Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, edition1, Verso: London.
- 30) Bhabha, H. (2013) the nation and narration, edition1, Routledge: London.
- 31) Brass, P. (1991) Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison, edition1, sage: New Dehli.
- 32) Dehkhoda, A. (1998) Dehkhoda Dictionary, under the supervision of a group of writers led by Mohammad Moin and Seyed Jafar Shahidi, second edition of the new period, Tehran: Roozbeh Publications and Dehkhoda Dictionary Institute. [Persian]
- 33) Deutsch, K. (1966) Nationalism and Social Communication; an Inquiry Into the Foundations of Nationality. edition1, MIT press: Cambridge.
- 34) Devos, T. Yogeewaran, K. Milojev, P. & Sibley, C. (2020). Conceptions of national identity and opposition to bicultural policies in New Zealand: A comparison of majority and minority perspectives, International Journal of Intercultural Relations, Vol 19, No. 78, September, PP. 33-42.
- 35) Franklin, B. (1972) The essential Stalin: major theoretical writings, 1905-52. Anchor Books.
- 36) Geertz, C. (1971) Old Societies and New States: A Quest for Modernity in Asia and Africa, edition1, Free Press: New York.
- 37) Gellner, E. (2009) Nationalism, translated by Seyed Mohammad Ali Taghavi, first edition, Tehran: Markaz Publishing. [Persian].

- 38) Ghorchi, M. Ghezelsofli, M. & Mousavian, S. (2020) Karl Schmidt's Thought and the Problem of Reactive Identities in Contemporary Political Geography, *Geography*, Vol. 18, No. 67, pp. 25-39. [Persian].
- 39) Giddens, A. (1995) *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, edition1, Polity Press: Cambridge.
- 40) Greenfeld, L. (1995) *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press: Cambridge.
- 41) Gregory, D. & others. (2009) *The dictionary of Human Geography*, edition1, Blackwell, UK.
- 42) Grusec, J. (2020) Social Learning Theory, Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology, *Encyclopedia of Infant and Early Childhood Development (Second Edition)* Vol. 10, No. 1, PP. 221-228.
- 43) Hafeznia, M. (2007) *Introduction to Research Methodology in Humanities*, Thirteenth Edition, Tehran: Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books. [Persian]
- 44) Hafeznia, M. (2016) *Political Geography of Iran*, Eighth Edition, Tehran: Samat Publishing. [Persian].
- 45) Hashemloo, J. (2017) Personal blog at: <http://jafarhashemlou.blogfa.com/post/1100>[Persian]
- 46) Hobsbawm, E. (1995) *Nations and Nationalism Since 1780*, edition1, Cambridge University Press.
- 47) Hutchinson, J. & Smith, A. (2007) *Nationalism*, Translated by: Dr. Mostafa Younesi, Dr. Ali Younesizadeh, First Edition, Tehran: Research Institute for Strategic Studies. [Persian]
- 48) Jan E, S. & Ryan, T. (2016) *Happiness and Identities*, Social Science Research.
- 49) Janparvar, M. & Ghorbani Sepehr, A. (1400) Philosophical-conceptual explanation of urban geopolitics, *Geography*, Vol. 19, No. 68, pp. 164-184. [Persian].
- 50) Koohsari, M. Nakaya, T. McCormack, G. Shibata, A. Ishii, K. & Yasunaga, A. (2020) Dog ownership and adults' objectively-assessed sedentary behaviour and physical activity, Vol 19, No. 68, pp. 164-184.
- 51) Liu, F. Han, Dan. Kadar, D. & House, J. (2021) The expressions '(M) minzu-zhuyi' and 'Nationalism': A contrastive pragmatic analysis, *Journal of Pragmatics*, Vol 19, No. 174, PP. 168-178.
- 52) Merriam-Webster.com Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/> Accessed 21 Jul. 2021.
- 53) Meshkani, L. Tavakolnia, J. & Rezvanian, M. (2020) Principles and categories of human civilization discourse in shaping the geographical landscape, *Geography*, Vol. 18, No. 67, pp. 57-69. [Persian].
- 54) Milfont, T. Osborne, D. Yogeewaran, K. & Sibley, C. (2020) The role of national identity in collective pro-environmental action, *Journal of Environmental Psychology*, Vol 19, No. 72, PP. 1-12.
- 55) Moir, R. (2012) *A New Introduction to Political Geography*, Translated by Mir Haidar and Seyed Yahya Safavi, Second Edition, Tehran: Armed Forces Geographical Organization Publications. [Persian].
- 56) Mojtahedzadeh, P. (2010) *Political Geography and Geographical Politics*, Third Edition, Tehran: Samat Publications. [Persian].
- 57) Neutral Brotherhood, N. (2020) The Role and Impact of Land Management Law in the Geography of Elections of the Islamic Republic of Iran, *Geography*, Vol. 18, No. 67, pp. 68-82. [Persian].
- 58) Palmer, R. (2017) *History of the New World*, translated by Abolghasem Taheri, ninth edition, Tehran: Amirkabir Publishing. [Persian].
- 59) Pourhassan, Q. (2006) Wittgenstein: From Visual Language to Written Language, *Journal of Humanities*, Vol 19, No. 49, pp. 127-148. [Persian]
- 60) Qarahbeigi, M. & Shamani, Y. (2021) Recognition of political-geographical elements in the historical writings of Farrood (Case study: Representation of the land in Gahan Avesta) *Quarterly Journal of Greater Khorasan*, Vol. 11, No. 43, pp. 12- 1. [Persian].

- 61) Rajabi, R. & Soleiman Heshmat, R. (2015) Language in Heidegger's Thought, Journal of Wisdom and Philosophy, Vol. 11, No. 4, pp. 23-40. [Persian].
- 62) Richmond, A. (1984) Ethnic nationalism and postindustrialism, Ethnic and Racial Studies, Vol. 7, No. 68, PP. 19-48.
- 63) Robinson, F. (1979) political identity in south asia, edition1, Curzon Press: London.
- 64) Seton Watson, H. (1977) Nations And States: An Enquiry Into The Origins Of Nations And The Politics Of Nationalism, edition1, Methuen: London.
- 65) Smith, A. (2004) Nationalism, Theory, Ideology, History, Translated by Mansour Ansari, First Edition, Tehran: Institute of National Studies. [Persian]
- 66) Smith, A. (2015) Nationalism and Modernism, A Critical Study of Late Theories of Nation and Nationalism, Translated by: Kazem Firoozmand, Second Edition, Tehran: Third Edition. [Persian].
- 67) Tabatabai, A. (2019) The Political Organization of Space in Iran, Necessities and Consequences, Master Thesis in Political Geography, under the guidance of Mahmoud Vasegh, Faculty of Geography, University of Tehran. [Persian].
- 68) Tabatabai, S. (2001) A Reflection on Iran, Volume One, An Introduction to the Theory of Iran's Decline, Third Edition, Tehran: Contemporary View Publishing. [Persian].
- 69) Tabatabai, S. (2020) Nation, Government and Rule of Law, First Edition, Tehran: Minavi Kherad. [Persian].
- 70) Vaseg, M. Ahmadi, S. & Tabatabai, A. (2018) Analysis of Factors Affecting the Management of Iran-Afghanistan Border Areas from a Geopolitical Perspective, Geography, Vol. 16, No. 57, pp. 115-140. [Persian]
- 71) Veisi, H. (2015) Concepts and Theories of Political Geography, First Edition, Tehran: Samat Publications. [Persian].
- 72) Youngchoi, S. Abel, M. Siqu-Liu, A. & Umanatha, S. (2021) National Identity Can be Comprised of More Than Pride: Evidence From Collective Memories of Americans and Germans, Journal of Applied Research in Memory and Cognition, Vol. 10, No. 1, PP. 117-130.
- 73) Zarei, B. (2013) Theoretical Foundations of Political Geography with Emphasis on Islam and Iran, Second Edition, Tehran: University of Tehran Press. [Persian].